

**Міністерство культури та інформаційної політики України
Департамент культури та туризму Тернопільської ОВА
Національний заповідник «Замки Тернопілля»
Тернопільський національний технічний університет ім. І. Пулюя**

**ОХОРОНА КУЛЬТУРНОЇ
СПАДЩИНИ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ
ЕЛЕМЕНТ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ
НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ**

Збараж - 2023

**Міністерство культури та інформаційної політики України
Департамент культури та туризму Тернопільської ОВА
Національний заповідник «Замки Тернопілля»
Тернопільський національний технічний університет
ім. І. Пулюя**

ОХОРОНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ ЕЛЕМЕНТ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ

*Матеріали науково-практичної конференції,
м.Збараж,
31 травня 2023 р.*

Збараж – 2023

Збірник містить матеріали науково-практичної конференції «Охорона культурної спадщини як невід’ємний елемент розвитку туризму на Тернопільщині», що відбулась на базі НЗ «Замки Тернопілля» у м. Збарж 31 травня 2023 року.

Видання розраховане для істориків, культурологів, фахівців з охорони пам’яток культурної спадщини, музейних працівників, викладачів, студентів, та всіх, хто цікавиться історією рідного краю.

Редакційна колегія:

Анатолій Маціпура	генеральний директор НЗ «Замки Тернопілля»
Віктор Устенко	заступник голови Тернопільської ОВА
Світлана Байталюк	директорка департаменту культури та туризму Тернопільської ОВА
Олег Заліщук	заслужений архітектор України, лауреат державної премії України в галузі архітектури, головний архітектор НЗ «Замки Тернопілля»
Роман Шерстюк	д.е.н., доцент, завідувач кафедри управління інноваційною діяльністю та сферою послуг Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя
Тетяна Думська	заступниця генерального директора з наукової і культурно- просвітницької роботи НЗ «Замки Тернопілля»
Любов Шиян	кандидат історичних наук, наукова співробітниця НЗ «Замки Тернопілля»
Наталія Марціяш Дир	молодша наукова співробітниця НЗ «Замки Тернопілля»

*Рекомендовано до друку
Вченою Радою Національного заповідника «Замки Тернопілля»
Протокол №4 від 6 червня 2023 р.*

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЕКСКУРСІЙНИХ ОБ'ЄКТІВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ВИДАТНИХ ПОСТАТЕЙ У М. ТЕРНОПОЛІ ТА ОБЛАСТІ

Анотація. У статті зроблено акцент на важливості акценту під час надання екскурсійних послуг на значенні ролі видатних особистостей та історичних постатей для формування національної свідомості екскурсанта. Охарактеризовано роль екскурсовода як вихователя для формування величних образів національних героїв під час надання екскурсійних послуг. Розкрито суть і важливість володіння професійних навичок екскурсоводом і вимоги до нього. Зроблено акцент на необхідності включення в екскурсійні маршрути пам'ятних меморіальних дощок і застосування елементів ритуалу під час екскурсій для шанування пам'яті захисників і захисниць нашої незалежної України.

Ключові слова: організація екскурсійних послуг, екскурсовод, екскурсанти, показ, розповідь, емоції, свідомість, принципи, методи, пам'ятні місця.

Екскурсійна діяльність завжди слугувала і виступала реалізатором важливих виховних методів та функцій для формування національного світогляду екскурсанта. Вона є особливо дієвим практичним методом навчання і виховання у підлітків і молоді української ідентичності, формування у них поваги до минулого і гордовитого відчуття за велич нашого народу у боротьбі за свою незалежність. Сучасне молоде покоління є дуже мобільним, ініціативним і має всі можливості вільно проявляти себе у всіх напрямках діяльності, але не завжди готове брати на себе відповідальність через брак життєвого досвіду. Головне завдання старшого покоління надати йому можливість здобувати цей досвід, можливо навіть, вчитись на своїх помилках і вказати їм на правильні ціннісні орієнтири. Особливо потреба у цьому відчувається зараз, коли наша країна переживає найважчий період свого існування – війну і агресію російських окупантів. Це підштовхнуло нас зробити переоцінку цінностей і виникла потреба у відповідях на багато запитань, яких раніше не було. Після перемоги, у яку ми всі віримо, їх може стати ще більше і головні із них: «Які цінності для нас будуть пріоритетними у нашій оновленій країні? Що ми із собою візьмемо далі, а що залишимо назавжди у минулому?» [2].

Наша українська земля і історія багата на події національно-визвольного руху, видатні постаті, які формували її територіально та етнічно у минулому. Героїчні вчинки наших захисників і захисниць сьогодення щоденно доповнюють цей список. Стають прикладом боротьби за незалежність нашої країни, продовжуючи яскраві сторінки історії наших пращурів. Війна застала багатьох молодих людей вже покинути Україну, є також такі, які вагаються, залишитись, чи їхати. Наше завдання переконати їх, що наша країна найкраща, залишити тих, які на роздоріжжі і повернути, які вже поїхали.

Формуючи екскурсійну послугу для молоді, потрібно враховувати важливість тематичних екскурсій, які для цієї вікової категорії мають свої особливості – тематика, зміст і більше активна форма проведення. За тематикою ці екскурсії поділяються на кілька груп, а за віковими потрібно виділити дві головні. До першої належать юнаки та дівчата допризовного віку для яких важливо доносити теми національного, військово-патріотичного виховання молоді, що є

базовим для підготовки юнаків до служби у ЗСУ, та і серед дівчат також, як показує сьогоднішня, є наші захисниці. До другої групи ми віднесемо молодь, яка вже мала досвід перебування у лавах ЗСУ і старше покоління. І ми розуміємо, що зараз і після нашої перемоги біографії героїв, які захищали нашу незалежність у цій війні мають бути донесені молоді із особливою шаною. Тому і до фахівця-екскурсовода висуватимуть крім професійних ще і конкретні *вимоги до його моральних якостей*. Перелічимо ці вимоги:

- почуття нового;
- творча ініціатива у роботі;
- постійний контакт із аудиторією;
- вивчення запитів і побажань екскурсантів;
- висока культура у роботі і поведінці;
- ввічливість, тактовність у спілкуванні із екскурсантами;
- глибоке знання особливостей проведенні екскурсії;
- володіння методикою її проведення;
- любов до своєї справи.

Також посиляться вимоги і до глибини знань і розуміння екскурсовода. А саме знання змісту запланованих екскурсій, володіння основами таких наук як педагогіка й психологія, знання головних законів логіки, їх практичне застосування. Ці знання допомагають екскурсоводові зайняти місце лідера в екскурсійній групі, успішно виконати свою роль у вихованні молоді. Існує певна кількість практичних умінь і навичок, що характеризує роботу екскурсовода. Без них не може існувати сама професія як вид трудової діяльності. Цей фах вимагає від екскурсовода не тільки певних знань, але й умінь щонайкраще донести цю інформацію до аудиторії.

Крім традиційних фахових вмінь:

- підібрати необхідний фактичний матеріал і підготувати текст екскурсії на певну тему;
- скласти методичну розробку для проведення екскурсій;
- прослуховувати екскурсії на маршруті й надавати допомогу іншим екскурсоводам;
- уміти застосовувати вивчені методичні прийоми на практиці;
- використати наочні матеріали «портфеля» екскурсовода на екскурсії;
- проводити бесіди, що пропагують екскурсії;
- скласти текст шляхової інформації й провести її;
- інше.

Важливо, щоб екскурсовод мав навички аналізу результатів своєї роботи, умів дати кваліфіковану оцінку проведеної екскурсії, проявляв вимогливість до себе й колег-екскурсоводів.

Участь у підготовці й проведенні екскурсії вимагає наявності в екскурсовода великих і міцних знань із теми. Як і всякий фахівець, екскурсовод повинен бути компетентним у тих галузях знань, які є основою проведених ним екскурсій. Компетентність екскурсовода – це поєднання моральної зрілості, глибоких знань за фахом і високої професійної майстерності.

Крім того, екскурсовод повинен мати здібності для проведення популяризації важливої інформації і комунікативної роботи із людьми. Він повинен бути творчим фахівцем.

Не менш важливим є такі якості, як переконаність і переконливість екскурсовода. Це знаходить вираження у чіткій спрямованості у його поглядах, у висвітленні подій і явищ із позицій науки.

Важливо, щоб екскурсовод володів і такою якістю, як почуття гумору, що знаходить своє вираження в умінні пожартувати, викликати посмішку, зняти напруженість в учасників екскурсії на маршруті.

Для ефективного надання екскурсійної послуги потрібно реалізувати наступне завдання екскурсовода вже на самому початку екскурсії - установити міцні контакти із аудиторією, визначити її зацікавленість, погляди, рівень знань і розвитку. Великий вплив на встановлення контактів із аудиторією роблять такі якості екскурсовода, як привітність, доброзичливість, манера поведінки, ерудиція, невимушеність у взаєминах із аудиторією. Екскурсовод не повинен проявляти при зустрічі із групою невпевненість, метушитися, зайво жестикулювати, квапливо викладати свої думки. Перебуваючи у групі, екскурсоводу потрібно постійно стежити за своєю позою, руками, очима, враховує такі дрібниці, куди і як дивитися при викладі матеріалу. Неправильним вважається спрямовувати свій погляд у стелю автобуса, дивитися кудись удалину або у ноги екскурсантам. Він дивиться на них при розповіді й на об'єкт при його показі й тримає під постійним контролем свої рухи, і насамперед жести. Аудиторію відволікають такі жести-паразити, як кількаразове застібання й розстібання гудзиків на одязі, різні маніпуляції із шарфом, краваткою, прикрасами і аксесуарами, наприклад, нескінченне протирання лінз окулярів і т.д. [1].

Ефективність екскурсії залежить від свободи викладу матеріалу, відточеності жестів, методичної виправданості використовуваних прийомів при показі й розповіді. Все це вимагає від екскурсовода, повсякденної й кропіткої праці. Необхідною рисою екскурсоводів є також уміння попереджати й локалізувати конфліктні ситуації у групі.

Екскурсовод повинен також володіти основами культури мови. Це знаходить своє вираження в умінні розкрити, донести до аудиторії зміст теми, зробивши його максимально зрозумілим і переконливим. Ораторське мистецтво екскурсовода повинно бути спрямоване на виконання двох завдань - передати свої знання із теми екскурсантам й сприяти формуванню переконаності слухачів. Особливо це є важливим для навчання і виховання молоді [1].

Екскурсійну діяльність у цьому напрямку в Україні завжди використовували і вона мала тісний зв'язок із розвитком краєзнавства, географії, історії на інших науках і напрямках, які досліджували різні періоди піднесення національно-культурного руху і розвитку українського нації.

Організація екскурсійних послуг це:

- відмінний засіб і метод виховання у нашої молоді цілеспрямованості, зібраності, прагнення до пізнання;

- великий життєвий досвід для становлення свідомості підлітків. Крім виховання високих моральних якостей та естетичних почуттів, екскурсії розвивають спостережливість, уяву, почуття гордості і відповідальності. Збагачуючи свідомість і розум екскурсантів теорією і практикою пізнання дійсності і різноманітності [2].

Екскурсії мають важливе значення у комплексному підході до національного виховання молоді, що на сьогодні знову є особливо важливим. Саме поєднання у цій діяльності релігійного, трудового та морального виховання буде найефективнішим.

Розповідаючи про історію на міських екскурсіях, екскурсовод акцентує увагу, традиційно, на загальній інформації про засновників і власників міст і містечок, але не останніми у формуванні історії поселень були постаті єпископів, священників, дяків, рабинів, інженерів, дослідників, мандрівників, старост, комендантів та інших історичних персоналій, та їх родин і оточення. Таке змістове наповнення екскурсії не тільки буде цікавим, але і формуватиме розуміння відносин у тодішньому суспільстві, його розвитку і причин занепаду.

Так до прикладу із містом Тернополем пов'язані і формували його історію починаючи із Краківського каштеляна Яна Тарновського і його сина Христофора, який із часом називався Кшиштофом, чому і яке це мало значення для історії і розвитку міста також потрібно роз'яснювати молоді, оскільки моменти колаборанства різних історичних персоналій дають відповіді на багато запитань. Інформація про це дає можливість формувати у екскурсанта розуміння історії. Немало коштів вклав у добудову і розширення Тернопільського замку також Томаш Замойський, який отримав місто як придане своєї дружини Катерини, дочки відомого українського культурного діяча і мецената князя Костянтина Острозького. Розповіді про ці постаті також будуть цікавими для екскурсантів [3].

Під час мандрівок у 70-х роках XVII століття Польським королівством француза Ульріх фон Вердум у своєму «Щоденнику подорожі» зазначив: «Це місто – спадкова власність пана Конєцпольського, Долинського старости. Знову знаходимо нові цікаві імена, перелік яких можуть продовжити: Бернард Претвіч, Ян Гербурт, Олександр і Прокіп Синявські, родина Собєських, Франциск Коритовський, Владислав Вшелячинський, Соломія Крушельницька, Йосип Вітошинський та інші. На літературно-музичного вечорах у серпні 1885 року згадується І.Франко, К.Устиянович, М.Івасюк, Ю.Панькевич, Є.Гушалевиц, Є.Петрушевич та інші. Вулиці Тернополя пов'язані з історією єврейства міста. Історична назва вулиці Старошкільна свідчила, що тут існувала стара єврейська школа-хейдер – попередниця школи Йосифа Перля. А Бабади – відома на Тернопіллі родина рабинів. Один із них – Герш Бабад – служив у місцевій старовинній божниці. Ще одна вулиця у цьому районі носила ім'я барона Моріца Гірша – єврейського філантропа, засновника добродійної фундації для євреїв Галичини і Румунії [3].

І цей перелік можна продовжувати аж до сьогодення і перспективи майбутнього також будуть значними. Таку багату історію і видатних постатей у ній має не тільки Тернопіль, але і багато міст і містечок області.

Згадаємо, до прикладу, княже місто Терєбовлю, яскрава історія якого починалася після розпаду Київської Русі, коли у Терєбовлі правив онук Ярослава Мудрого – Василько, якого під час міжусобиць між братами підступно схоплено за наклепом одного із князів і виколото очі, але він, лишившись живим, повернувся до міста і правив до кінця своїх днів (1124 р.). Екскурсантів цікавитиме більш детальна інформація про ці події і людей, які приймали у цьому участь, а також причини їхніх вчинків. У 1141 році Терєбовлянське князівство об'єднано із Перемишлянським, а столицю перенесено до Галича, але воно ще довго не втрачало своєї оборонної міці. Що ж до самої постаті князя, то вона займає важливе місце не тільки для терєбовлянців. Магдебурзьке право місто отримало одним із перших у Галичині – у 1389. У 1415-1420 роках Король Ягайло нагороджує свого слугу Бартоша із Терєбовлі за вірну службу грамотою, якою дозволяється закласти нове місто із другого боку Гнізди із звільненням поселенців на 8 років від чинів та всіляких робіт. Із історією міста Терєбовля також пов'язаний уродженець

недалекого Гусятина, легендарний Северин Наливайко, який із великим загоном козаків у липні 1594 р. вступив до Теревовлі та оволодів фортецею. Саме укріплення, залишки якого є зараз, збудували у 1630-х рр. під керівництвом місцевого старости Олександра Балабана. Протягом XVI ст. Теревовлянська фортеця занепала через постійні напади татар і її всю за декілька місяців власним коштом відбудує каштелян тодішньої столиці Польщі, Кракова, Анджей Тенчинський. У 1534 р. зусиллями Теревовлянського старости Анджея Тенчинського у кількамісячний термін, великим коштом замок реконструйовано. У 1632 р. теревовлянський староста Олександр Балабан завершив спорудження нового замку, значно більшого, мурованого. Комендантом твердині назначили Яна Самуела Хшановського, дружині якого, мужній пані комендатовій Софії Хшановській присвячували вірші та пісні. Є також дві опери про цю мужню жінку: «Оборона Трємбовлі, або мужність Хшановської» авторства Якуба Кубліцького та «Полька» Юзефа Вибіцького. Письменник Міхал Асанка-Яполі описав героїню замку у книзі для молоді «Трємбовльська глорія». За письменниками та музикантами за справу взяли скульптори: з'явився популярний цикл «Оборона Трємбовлі» Олександра Лессера у 1841 році, де центральною постаттю є саме Хржановська. Що цікаво: насправді ніхто точно не знав, як звали мужню пані комендантову. Із заповіту Хшановського дізнаємося, що вона ім'я мала Анна Дорота фон Фрезен, а, отже, легендарна «полька» походила із Німеччини. Ім'я «Софія» вперше з'являється у 1828 році у поемі Заборовського, хоча інші поети називали жінку Мальгожатою. Копія пам'ятника їй є і сьогодні на території замку [3].

Переліком цих історичних персоналій історія міста Теревовлі також не закінчується її можна продовжувати і далі. Розповіді і інформація про них наповнює тексти екскурсиводів постійно новими фактами, приваблюючи екскурсантів і реалізуючи виховну і пізнавальну функцію.

Згадками про видатних особистостей у всіх містах і містечках є пам'ятні місця, пам'ятники, меморіальні дошки, різні малі архітектурні форми та споруди, які із ними пов'язані, або у яких увіковічено пам'ять про них. Із цього переліку за останні роки із часів Революції гідності зростає кількість меморіальних дошок, присвячених героям Небесної сотні і теперішнім захисникам і захисницям нашої незалежності. І це мають бути особливі місця пам'яті, про які ми не маємо права забувати ні на хвилину і всі вони повинні бути доєднані до екскурсивних маршрутів, і, навіть, потрібно буде сформувавши тематичні маршрути на їх основі.

До традиційного методичного прийому показу меморіальної дошки, яка знаходиться на будинку, споруді тощо, коли екскурсивод подає аналіз даного об'єкта, розповідає про героя і події, які із ним пов'язані, звертає увагу екскурсантів на саму меморіальну дошку, що встановлена на згадку про захисника чи захисницю. Як правило, місце, де споруджено пам'ятну дошку – будинок, споруда тощо у минулому – це тимчасове, чи постійне місце перебування людини або є очевидцем події, а сама дошка ж була встановлена значно пізніше. Якщо меморіальна дошка добре видно екскурсантам і вони вже прочитали напис на ній, екскурсиводові не слід прочитувати її вголос, але важливим є доповнити інформацію розповіддю про цю особистість і її людські якості, тощо.

Ми не маємо право забути жодного нашого захисника і захисницю і пам'ятні місця потрібно формувати не тільки у вигляді меморіальних дошок, а комплексів і меморіалів пам'яті про цю війну, де екскурсії можна буде доповнювати *елементами ритуалу*. Особливо це стосується екскурсив на історико-революційні й військово-

історичні теми, де включають ці елементи ритуалу, тобто церемоніалу, виробленого звичаєм. При відвідуванні братських могил учасників боротьби за волю й незалежність нашої України й пам'ятних місць, де екскурсанти вшанують їх хвилиною мовчання, покладуть квіти, будуть присутніми при зміні Почесної варти, прослухають тематичні мелодії, братимуть участь у масових ходах і мітингах на честь пам'яті про загиблих героїв. Елементи ритуалу матимуть великий виховний вплив на учасників екскурсій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Альтгайм Л.Б. Організація екскурсійних послуг, Тернопіль. ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. – 204 с.
2. Альтгайм Л. Роль екскурсійних послуг у донесенні ціннісних орієнтирів. Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід: збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції, 13-14 травня 2022 року, м. Тернопіль. ТНПУ ім.В.Гнатюка. Ред. кол.: Морська Н. Л., Литвин Л. М., Поперечна Г. А. Тернопіль : Вектор, 2022. С. 151 - 155.
3. Земля Тернопільська. Туристичний путівник. Запросини до мандрівки, Тернопіль: Джура, 2003., 368 с.

ЗМІСТ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «ОХОРОНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ ЕЛЕМЕНТ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ»

1	Альтгайм Любов Стецько Надія Репрезентація екскурсійних об'єктів через призму видатних постатей у м. Тернополі та області	3
2	Бартошак Валентина Грушко Галина Фурка Лариса Урочище Червоне: історія, сучасний стан та перспективи використання в туризмі	9
3	Брижук Андрій Аудиторії та послуги Державного історико-культурного заповідника міста Острог	12
4	Вельгій Марія Проблеми та перспективи музеєфікації замку у смт. Золотий Потік	21
5	Владимир Ольга Галицька Ірина Дуда Оксана Дукач Олена Ковалюк Лілія Відтворення боїв та реконструкція бойового спорядження воїнів українського середньовіччя як основа розвитку подієвого туризму Тернопільщини	28
6	Ганусевич Наталія Вівтар Матері Божої Збаразької в костелі св. Антонія і св. Юрія: історія, дослідження, реставрація	34
7.	Грушко Галина Формування професійних компетентностей у підготовці фахівців для туристичної галузі	39
8.	Дуб Ольга Новітні технології в музеї як спосіб комунікації: досвід та перспективи	43
9.	Думська Тетяна Аудит інклюзивної доступності музейного середовища як передумова розширення музейної аудиторії	48
10.	Жолоб Ганна Збережені іконографічні твори та пам'ятки літургійно-обрядового вжитку Музею історії Галича	55
11.	Зінченко Наталія Відновлення історичної пам'яті та збереження культурної спадщини Тернопільщини на прикладі Теремовлянського замку	60
12.	Ільчишин Сергій Толока як спосіб соціальної комунікації на селі. Історія та сьогодення	68

УДК-929
ББК-83-3(4Укр.)

**Міністерство культури та інформаційної політики України
Департамент культури та туризму Тернопільської ОВА
Національний заповідник «Замки Тернопілля»
Тернопільський національний технічний університет ім. І. Пулюя**

Наукове видання

Збараж 2023

Національний заповідник «Замки Тернопілля»
вул. Б. Хмельницького 6, м. Збараж Тернопільська обл. 47302
тел. (03550) 2 47 02
e-mail: zapovidnik_zbarazh@ukr.net
Офіційний сайт: <https://zamky.te.ua/>

**Макет та верстка:
Тетяна Думська, Наталія Марціяш Дир**

**Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір і
достовірність наведених фактів, цитат, власних імен, назв і стилістику тексту.**

НЗ

Національний заповідник «Замки Тернопілля»
тел.: (03550) 2-42-47
zapovidnik_zbarazh@ukr.net